

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI

MADANIYAT VA SPORT ISHLARI VAZIRLIGI

OLIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI

TOSHKENT DAVLAT MILLIY RAQS VA XOREOGRAFIYA OLIY MAKTABI

KAFEDRA: San'at nazariyasi va tarixi

FAN: Musiqqa nazariyasi

MUSTAQIL ISH

Mavzu: Musiqiy tovush xususiyatlari

Topshirdi: 1 kurs talabasi

Xoreografiya jamoalar rahbari:

Ne'matova Sh.

Tekshirdi: Alimdjanova N

Toshkent 2017

Musiqiy tovushning xususiyatlari

Reja:

1. Tovushning fizik asosi
2. Musiqiy tovushning xususiyatlari va ularning ifodaviy ahamiyati
 - 2.1 Tovushning balandligi
 - 2.2 Tovushning kuchi
 - 2.3 Tovush tembri
 - 2.4 Tovush cho`zimi

1. Tovushning fizik asosi

Tovush – biron-bir egiluvchan jismning tebranishi natijasida hosil bo'ladigan fizik hodisadir. Biron-bir mahkam tortilgan torga kamon yoki maxsus bolg'achalar yordamida ta'sir qilsak, bu tor tebrana boshlaydi. Bu tebranish havoda tovush to'lqinlarini hosil qiladi. Havodagi tovush to'lqinlari quloqqa etib kelgach, quloq pardasini tebranishiga olib keladi. O'z navbatida quloq pardasining tebranishi ichki quloqqa etib, eshitish nervlarini bezovta qiladi va tovush eshitish sezgisini uyg'otadi. Shunday qilib, eshitish nervlari orqali havo harakatining tovush tebranishlari etkazila boshlagan paytdan tovush bizning ongimizda idrok qilina boshlaydi.

Tabiatdagi barcha mavjud tovushlar *musiqiy va shovqinli tovushlarga* bo'linadilar.

Musiqiy tovushlar deb, mutloq aniqlik bilan farq qilinadigan, ya'ni aniq balandlikka ega bo'lgan tovushlarga aytiladi. Har qanday musiqiy tovushni ovoz yoki biron-bir musiqa asbobi yordamida takrorlab berish mumkin.

Shovqinli tovushlar deb balandligi aniq bo'lmagan tovushlarga aytiladi. Shovqinli tovushni u yoki bu darajada baland yoki past ekanligini eshitish yoki sezish mumkin, ammo uning balandligini aniqlab bo'lmaydi. Shu bilan birga musiqada shovqinli tovushlar ahamiyatini to'la inkor etib bo'lmaydi. Turli xalqlarning folklor musiqalarida urma asboblari katta ahamiyatga ega bo'lib, bu asboblarda ritmning hayratlanarli darajadagi boyligi va turli-tumanligiga ega bo'lgan musiqalar ijro qilinishini kuzatish mumkin.

2. Musiqiy tovushning xususiyatlari va ularning ifodaviy ahamiyati

Musiqiy tovushlar *balandlik, kuch va tembr* kabi xususiyatlarga ega. Bundan tashqari har bir musiqiy tovush ma'lum bir *cho'zimga* ham ega bo'ladi.

2.1 Tovushning balandligi (jismning tebranish tezligi)

Musiqada balandlik jihatdan turli tovushlar uchraydi. Ulardan ba'zilari engil, yorqin, yorug` sezilsa, ayrimlari og`ir, quyuq bo`lib eshitiladilar. Engil, yorqin tovushlar – **baland**, og`ir, quyuq tovushlar esa – **past** tovushlar deyiladi. Musiqaning xarakteri tovush balandligiga juda ham bog`liqdir. Bunga biron-bir kuyni fortepiano klaviaturasining chap yoki o`ng tomonlarida chalib ko`rib, ishonch hosil qilish mumkin. Klaviaturaning o`ng tomonida, ya'ni, baland tovushlar joylashgan joyda chalingan kuy engil va yorqin eshitilib, qushlar yoki cho`pon nayi ovozi eslatsa, klaviaturaning chap tomonida chalingan xuddi o`sha kuy juda og`ir eshitilib, mutlaqo boshqacha taassurot qoldiradi. Klaviaturaning o`rtasida chalingan o`sha kuy inson tovushi balandligiga yaqin bo`lib, "issiqroq" eshitiladi.

Musiqada uchraydigan barcha tovushlarni balandligi bo'yicha shartli ravishda guruhlariga bo`lish mumkin. Bu guruhlarning har biri u yoki bu darajada tovush jarangining umumiy xarakteriga ega bo`lib, ularga *registr*lar deyiladi. Barcha musiqiy tovushlar 3 xil registrga: *past, o`rta va yuqori registr*ga bo`linadilar. Registrlar orasidagi aniq chegarani ko`rsatish qiyin, ammo ularni bir-biridan farq qilish juda muhim, chunki registrlar musiqaning muhim ifoda vositalaridan biri hisoblanadi. Kompozitor musiqa asari yaratar ekan, o`zi o`ylagan obrazga yaqin keladigan registrni tanlaydi.

Fizikaning tovush haqidagi ta'limotni bayon etuvchi akustika bo`limi qonunlari bo'yicha tovushning balandligi tebranish tezligiga, ya'ni jismning sekundiga qancha marta tebranishiga bog`liq. Tebranish tezligi qancha kam va og`ir bo`lsa, tovush shuncha past; aksincha, tebranish tezligi qanchalik tez yoki ko`p bo`lsa tovush shuncha baland eshitiladi. Inson eshitish qobiliyati sekundiga 16 martadan tortib – 20.000 martagacha tebranish natijasida hosil bo`ladigan tovushlarni farq qilish qobiliyatiga ega. Shulardan, musiqada faqat sekundiga 16 martadan 4.200 gacha tebranish natijasida hosil bo`ladigan tovushlar qo`llaniladi.

Past registrga taxminan 16 dan – 200 gacha tebranish, o`rta registrga 200 dan – 800 gacha tebranish va yuqori registrga 800 dan 4200 gacha tebranish natijasida hosil bo`ladigan tovushlar muvofiq keladi.

Inson eshitish organlari tomonidan qabul qilinmaydigan, sekundiga 16 dan past tebranish tezligidagi tovushlarga - infratovushlar (infra so`zi lotincha - past ma`nosini beradi), sekundiga 20 000 martadan ortiq tebranish tezligidagi tovushlarga esa – ultratovushlar (ultra so`zi lotincha – chegaradan tashqari, yuqori – ma`nolarini beradi) deyiladi.

2.2 Tovushning kuchi (jismning tebranish kengligi, ya`ni amplitudasi)

Tovushning kuchi tebranayotgan jismining tebranish kengligi, ya`ni “amplitudasi” ga bog`liq, bu esa jismga ta`sir qilayotgan kuchning darajasiga bog`liq. Jismga qanchalik kuchli ta`sir qilinsa, tebranish amplitudasi shuncha keng bo`lib, tovush ancha kuchli eshitiladi yoki aksincha, ta`sir kuchi qancha yumshoq bo`lsa, tebranish kengligi tor bo`lib, tovush ancha past eshitiladi. Agar jismga boshqa ta`sir qilinmasa tebranish kengligi borgan sari torayib, oxiri tovush so`nadi.

Tovushning kuchi, uning balandligi kabi shubhasiz, aniq ifoda ahamiyatiga ega. Turlicha emotsional holatlarni va musiqiy obrazlarni yaratish uchun turli darajadagi tovush kuchlari talab qilinadi. Qahramonlik obrazlari kuchli tovush jarangini talab etsa, lirik obrazlar – mayin, yumshoq tovush eshitalishini taqozo etadi.

2.3 Tembr (tovushning rangi)

Tembr deb, har bir insonning va har bir musiqa asbobining o`ziga xos tovush rangi tushuniladi. Tovush tembrlarining mavjudligi tufayligina biz bir odamni boshqa odamdan (shuni ta`kidlash lozimki, har bir odam faqat

uning o`zigagina xos bo`lgan ovoz tembriga egadir), musiqa asboblari ham bir-biridan farqlay olamiz. Tovushning tembri, uning balandligi va kuchi kabi musiqa asboblari muhim ifoda vositalaridan biri hisoblanadi. To`g`ri, aniq topilgan tembr musiqiy obrazni yanada yorqin ochib berilishiga ko`maklashadi. Masalan, orkestrda lirik mavzular ko`pincha torli asboblarga; harbiy xarakterdagi fanfara mavzulari esa mis-puflama asboblarga topshiriladi va h. k.

2.4 Tovush cho`zimi (jismning tebranish davomiyligi)

Tovush cho`zimi – tebranayotgan jismga ta`sir qilinayotgan kuchning qancha davom etishiga bog`liq. Masalan, kamancha asboblarda kamanchaning qancha uzoq harakatiga, puflama asboblarda ijrochi nafasining davomiyligiga bog`liq. Tovush cho`zimi ritm bilan birgalikdagina ifoda ahamiyatiga ega bo`lishi mumkin.

Adabiyotlar

1. *V. A. Vaxromeev, Musiqaning elementar nazariyasi, Toshkent – “O`qituvchi” 1980 yil.*
2. *T. Solomonova, O`zbek musiqasi tarixi., Toshkent – “O`qituvchi” 1981 yil.*
3. *I. Akbarov., Musiqalug`ati, Toshkent – 1987 yil.*
4. *Q. Rahimov., Musiqaning elementar nazariyasi, Ma`lumotnoma. Toshkent – 2006 yil.*
5. *Q. Rahimov., Musiqaning elementar nazariyasi bo`yicha mashq va vazifalar to`plami., Toshkent – 2006 yil.*